

НОВІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Коли в 1991 р. академік РАН Іван Ковальченко писав: «Комп'ютер на робочому столі американського історика, набір спеціально розроблених програм для суспільних наук, вихід на крупні бази даних й створення власних масивів первинної інформації стали повсякденними в дослідницькій практиці наших американських колег»¹, для абсолютної більшості вітчизняних істориків це здавалося просто фантастикою.

Через 14 років, в 2005 р., президент асоціації "Історія та комп'ютер" Володимир Владимиров написав "Комп'ютер став цілком доступним для викладачів, наукових співробітників та студентів. Більше того, для багатьох істориків він став реальним робочим інструментом наукової, а тим більше – науково-організаційної роботи"².

Дійсно, на сьогодні комп'ютер став невід'ємною частиною роботи історика. Вже майже неможливо знайти історика-дослідника, що не використовує самостійно текстовий редактор, поштовий клієнт (e-mail), веб-браузер і т. ін. Або такі аксесуари, як модеми, сканери, принтери, цифрові камери й т.п. Все це стало невід'ємною частиною робочої лабораторії дослідників минулого. Все більше істориків використовує комп'ютерні технології в освітньому процесі. Фактично історична інформатика стає для історика складовою загальної професійної освіти. Час ставить певні вимоги. Історик, що не володіє хоча б основами комп'ютерних технологій значно обідняє свій інструментарій. Звичайно, комп'ютер сам по собі не допомагає краще писати історію, але аналіз історичних проблем з використанням інформаційних технологій може бути проведений на більш досконалому, раціоналізаторському, поглибленому рівні.

Разом з тим, незважаючи на позитивну динаміку розвитку співтовариства істориків, що професійно використовують інформаційні технології в наукових історичних дослідженнях, використання професійних алгоритмів обробки історичної інформації поки що не набуло загального характеру.

Однією з причин такого стану речей є недостатнє знайомство вчених-істориків із новими інформаційними технологіями в історичних дослідженнях. Дана стаття має на меті визначити основні напрямки використання інформаційних технологій в сучасній історичній науці, з'ясувати практичні здобутки використання інформаційних технологій в історії, та намітити перспективи розвитку історичної інформатики у найближчі роки.

Історична інформатика – це наукова дисципліна, що вивчає історичну інформацію та різні шляхи її створення, зберігання, обробітку, вивчення, передавання тощо за допомогою інформаційних (комп'ютерних) технологій.

Уявлення про основні напрямки сучасної історичної інформатики дає тематика доповідей на конференціях та публікацій членів міжнародної асоціації «History&computing» (АНС) {<http://odur.let.rug.nl/ahc/>} та її національних гілок, в том числі, асоціації «Історія і комп'ютер» (АІК) {<http://kleio.asu.ru>}, що об'єднує спеціалістів з історичної інформатики країн СНД.

Тематика доповідей на останніх конференціях асоціації – 15-ї конференції АНС, що відбулась в Амстердамі 14-17 вересня 2005 р. {<http://www.ahc2005.org/en/>} та 10-ї конференції асоціації АІК, проведеної у Москві 12-14 травня 2006 р.³ була досить різноманітною, її аналіз показує, що коло інтересів історичної інформатики є надзвичайно широким. Якщо редукувати все це розмаїття, то можна визначити такі основні напрямки історичної інформатики: комп'ютеризований статистичний аналіз історичних джерел (квантитативна історія); математичне моделювання історичних процесів; комп'ютеризований аналіз текстів та зображень; створення й використання електронних ресурсів, історичні бази даних; електронна археографія й архівознавство; історична геоінформатика, моделювання даних історичних джерел за допомогою технології XML та багато ін.

Комп'ютеризований статистичний аналіз та математичне моделювання. Оскільки саме з квантитативної історії розпочався розвиток історичної інформатики, то ця галузь давно вже стала «класикою жанру». На сьогоднішній день в арсенал істориків, крім традиційних, увійшли такі потужні методи, як складний багатомірний статистичний аналіз, марківські ланцюги, нейронні

мережі та ін. В спеціальних наших статтях⁴ показані можливості використання бутстреп-методу та мереж Кохонена при роботі з масовими статистичними джерелами.

Особливо значні успіхи за останні роки спостерігаються у напрямку математичного моделювання історичних процесів. Тут, передусім, можна відмітити вивчення соціально-економічної історії Російської імперії наприкінці XIX – на поч. XX ст., зокрема, моделювання страйкового руху, курсової динаміки акцій на біржах⁵ (Л. Бородкін, А. Андреев та ін.) та низку праць, присвячених вивченню макроісторичних процесів за допомогою математичних моделей, що описують нелінійну динаміку аграрних та індустріальних суспільств, процеси соціальної самоорганізації, соціальної нерівності та ін. (С. Капіца, С. Нефьодов, А. Коротаєв, П. Турчин та ін.)⁶. Названі дослідження базуються на методах нелінійного моделювання з використанням теорії детермінованого хаосу та методів синергетики тощо.

Комп'ютеризований аналіз текстів (а в останні роки і зображень) також є класичним напрямком досліджень в галузі історичної інформатики. Більшість джерел, з якими працюють історики – це письмові нарративні джерела, тому комп'ютеризований контент-аналіз завжди був і залишається затребуваним.

Прикладами успішного використання контент-аналізу історичних текстів є вивчення стенограм пленарних засідань Державних Дум Російської імперії та Російської федерації⁷ (О. Кобринський), матеріалів селянських наказів від південноукраїнських губерній в І Державну Думу (Р. Топка)⁸ та ін.

Створення й використання електронних ресурсів. Історичні бази даних. Проблеми створення й використання комплексних баз і банків даних є однією з найбільш популярних тематик конференцій АНС та АІК. Найчастіше історики використовують для своїх потреб СУБД MS Access та ін. стандартний софт. А також створюють оригінальні СУБД: проблемно чи джерело-орієнтовні.

Як приклад розробки, виконаної на основі стандартного програмного забезпечення, можна згадати базу даних «Картотека агентурного відділу Московського охоронного відділу»⁹. Ця база

даних підготовлена в рамках спільного проекту Державного архіву Російської федерації та історичного факультету Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова і містить 30580 записів. Вона присвячена дослідженню соціального портрету осіб, що проходили по Агентурному відділу Московської «охранки» в 1902-1917 рр.

Ще один приклад – створення комплексу баз даних, що містить відомості про котирування цінних паперів на найбільших біржах світу наприкінці XIX – на поч. XX ст. Цей проект виконується Міжнародним Центром з фінансових досліджень в Школі менеджменту при Йельському університеті¹⁰. Частина цих даних знаходиться у вільному доступі на сайті центру {http://icf.som.yale.edu/financial_data/historicaldatasets.shtml}.

Електронна археографія й архівознавство. Часто в формі СУБД виконуються важливі археографічні проекти. Одним з найвідоміших став проект професора інституту Макса Планка Манфреда Галлера «KLEIO» {<http://www.user.gwdg.de/~mthalle2/manual/welcome.htm>}, що дозволяє реалізовувати джерело-орієнтовний підхід до будь-якого письмового джерела.

Ще один приклад – проект «Путятіна Мінея» {<http://io.udsu.ru/ptm/>}. Путятіна Мінея – одна з найдавніших слов'янських рукописних пам'яток. Проект електронної публікації пам'ятки створений на основі системи обробки рукописних текстів Manuscript, розробленої співробітниками Удмуртського університету (В. Баранов та ін.).

Незважаючи на значні посування у справі інформатизації архівів та архівного зберігання електронних документів¹¹, за виключенням кількох десятків інформаційно-передових країн, можна говорити лише про «островки» інформатизації архівної справи.

Геоінформатика. Геоінформатика – галузь історичної інформатики, що знаходиться на стику історії, географії та інформатики й базується на використанні в історичних дослідженнях геоінформаційних систем (ГІС).

Геоінформаційні системи особливо затребувані в історичній географії, історичній демографії та археології, де вони стають скоріше правилом, ніж виключенням. Але використання ГІС тільки

цими галузями історичної науки не обмежується. На думку Володимира Владимірова, залучення історичних карт суттєво розширяє джерельну базу будь-якого дослідження, а можливості комп'ютера дозволяють у ряді випадків поставити цей вид джерел на одне з перших місць і зробити картографічні матеріали основою крупних наукових проєктів¹². Серед найбільш відомих проєктів такого типу – вивчення історії заселення та освоєння півдня Західного Сибіру¹³, сільського розселення та господарської діяльності російських селян XVII-XVIII ст.¹⁴, аналіз соціально-економічних процесів в українському місті і селі в період непу¹⁵.

Моделювання даних історичних джерел за допомогою технології XML. Великі перспективи в плані електронної публікації, моделювання та аналізу джерел має технологія XML – eXtensible Markup Language (розширена специфікація мови) {<http://w3.org/XML>}. XML-документ стає новим засобом представлення колекції структурованих історичних даних. Ця технологія тільки входить до інструментарію істориків. Її переваги наочно показані Олексієм Варфоломеевим та Олександром Івановим на прикладі аналізу комплексу документів фонду «Розрядного приказу» Російського державного архіву стародавніх актів по історії міста Динабурга (зараз – Даугавпілс) з 1656 по 1667 рр.¹⁶

Отже, можна побачити, що в арсеналі історичної інформатики – найсучасніші інформаційні технології. Широко використовується стандартне програмне забезпечення: СУБД, прикладні статистичні та математичні пакети, електронні таблиці, програми для комп'ютеризованого аналізу тексту та зображень, ГІСи та ін. Але історики-дослідники не задовольняються тільки стандартним (комерційним) програмним забезпеченням, хоча переважна більшість наукових завдань може бути виконана за допомогою стандартного софту.

Чимало історичних досліджень проводяться на основі створення власних алгоритмів та програм: «KLEIO» (М. Таллер), «SOCRATES» (Л. Брьоре), «RSKAZKA» (Н. Арсеньєв и др.), «FuzzyClass» (Л. Бородкін, І. Гарскова), «Historical Text Analyzer» (Д. Осинівський, О. Ровний, Д. Новицький), «Манускрипт» (В. Баранов та ін.), «ПРОСИС» (В. Перевертень), «QualiDatE» (Е. Белова), «АРХЕО» (О. Смірнов, О. Трифоненко) і т. ін.

Що стосується конкретних історичних проблем, вирішених за допомогою інформаційних технологій (там, де ці технології були покладені в основу дослідження, або стали його суттєвим компонентом), то їх спектр надзвичайно широкий і в хронологічному і в просторовому вимірах. Інформаційні технології використовуються рівною мірою для вирішення конкретних завдань у всіх сферах історичної науки та різних аспектів історичної реальності: економічних, соціальних, політичних, культурних та ін.

Традиційно особливо важливі досягнення, здійснені за допомогою інформаційних досліджень, в історичній демографії, соціально-економічній історії, історичній географії.

Чимало вже зроблено для електронної публікації джерел: наративних, статистичних, графічних та відео-зображень. Крім того, треба враховувати, що певна кількість проектів з електронної публікації історичних джерел є довгостроковими, розрахованих на кілька років, а той на десятиліття. Тому реальний вклад від цих зусиль істориків-інформатиків ми зможемо побачити лише з часом.

Ще одним позитивним моментом впровадження інформаційних технологій в історичну науку є можливість необмежено експериментувати з даними, перевіряти стільки гіпотез, скільки досліднику потрібно для вирішення задачі і він не обмежений технічними моментами.

Очевидно, що завдяки інформаційним технологіям, історики сьогодні можуть ставити такі завдання, які раніше були просто неможливі внаслідок значної трудомісткості та необхідності переробляти гігантські обсяги інформації. Сканер, принтер, копіювальна техніка та ін. пристрої допомагають звести рутинну, нетворчу, технічну роботу до мінімуму.

Нарешті, змінилися самі умови праці історика: все частіше в читальних залах бібліотеки чи архіву можна побачити науковців «озброєних» ноутбуком чи КПК, цифровим фотоапаратом.

І все-таки необхідно розрізнати істориків, для яких інформаційні технології – це просто зручні технічні прилади для публікації, копіювання, розповсюдження вже готових знань і тих, хто отримує нові історичні знання за допомогою інформаційних

технологій. І тут слід констатувати, що кількість других, порівняно з першими, є зовсім незначною.

Спробі з'ясувати причини такого стану речей, обговоренню поточного стану та перспектив історичної інформатики був присвячений науковий семінар, проведений в 2004 р. в Голландії. В роботі семінару взяли участь спеціалісти з Австрії, Великої Британії, Німеччини, Голландії, Норвегії та Росії. Основою дискусії став «звіт», підготовлений лідерами голландської гілки АНС Онно Боонстрою, Ліном Брьоре, Пітером Доорном, пізніше опублікований в журналі *Historical Social Research* (2004. Vol. 29. N 2) та у вигляді окремої книги¹⁷.

У цьому звіті автори визначають історичну інформатику (Historical Information Science) як дисципліну, що має справу з специфічними “інформаційними” проблемами в історичних дослідженнях й у використанні історичних джерел, та намагається вирішити ці проблеми за допомогою комп’ютерних технологій¹⁸.

На думку авторів, незважаючи на значні успіхи, за останні 20 років історична інформатика не виправдала усіх очікуваних сподівань. Не відбулась такого глибокого проникнення інформаційних технологій в історичні науки як, наприклад, в археології чи прикладній лінгвістиці. Зокрема, історики використовують стандартне програмне забезпечення з усіма властивими йому обмеженнями набагато частіше, ніж оригінальне, професійне, джерело-орієнтовне програмне забезпечення, або хоча б спеціальні модулі (макроси) для стандартного софту.

Питання про те, у якому напрямку рухатись – впроваджувати в історичні дослідження стандартний софт (plain IT), або займатись розробкою власних спеціальних історичних програмних продуктів (enchanced IT) не є простим. Обидві ці стратегії мають переваги: універсальність та відносна доступність стандартного софту може обернутись звуженням проблематики досліджень, «припасуванням» дослідницьких завдань під конкретний програмний продукт. Оригінальні «історико-орієнтовні» продукти розробляється під «конкретне» джерело, або проблему. Але по-перше, такі розробки вимагають професійних навичок у дослідника в області комп’ютерних та інформаційних наук, або додаткового залучення спеціалістів з цих дисциплін. По-друге, досить часто такі проекти

робляться «під себе» і в подальшому використовуються у вузькому колі розробників-замовників.

В своїй книзі Онно Боонстра, Лін Брьоре, Пітер Доорн зробили спробу визначити найбільш перспективні напрямки історичної інформатики¹⁹:

1. Моделювання даних, їх стандартизація;
2. Електронна публікація джерел за допомогою технології XML;
3. Комп'ютеризований контент-аналіз тексту та аналіз зображень;
4. Використання складних статистичних технологій;
5. Розробка спеціальних інформаційно-пошукових систем для роботи з історичними даними;
6. Рефлексивне та імітаційне моделювання: ГІС, 3D-реконструкції, графіка та ін.;
7. Електронні публікації історичних досліджень, on-line музейні експозиції.

Звичайно, реалізація цих напрямків потребуватиме співробітництва з представниками інших інформаційних дисциплін, передусім, спеціалістів з комп'ютерних наук, інформатики та математики.

Схоже, що сьогодні відбувається перехід історичної інформатики до нової стадії розвитку. Леонід Бородкін, завідувач кафедри історичної інформатики Московського університету ім. М.В. Ломоносова у своїй спеціальній статті під красномовною назвою «Историческая информатика в точке бифуркации: движение к Historical Information Science» говорить, що зараз відбувається перенесення акцентів на специфіку історичної інформатики, пов'язану з особливостями історичних джерел та методик їх аналізу»²⁰.

Не залишилось осторонь питання про стан та перспективи історичної інформатики як наукової дисципліни і на останній, X конференції АІК. Зокрема, в рамках проведення круглого столу, присвяченого методологічним проблемам дисципліни, відбулась доволі гостра дискусія стосовно перспектив історичної інформатики як напрямку, що була задана доповіддю одеського дослідника Миколи Польового «Серфінг, як засіб існування напрямку історичної інформатики (простодушні записки)»¹⁹. Автор

запропонував визначитись із стратегічним напрямком: історична інформатика – це сфера метод-софтових послуг, що надаються «професійними» (advanced) істориками-інформатиками «традиційним» істориками, чи це якась історична дисципліна із своїм специфічним предметом?²¹

Нагадаємо, що за Іллею Пригожиним, класиком синергетики, «поблизу точок біфуркації <...> системи нібито “коливаються» перед вибором одного з кількох шляхів еволюції. Невелика флуктуація може послужити початком еволюції в абсолютно новому напрямку, яка різко змінить всю поведінку системи»¹.

Якщо прийняти, що зараз історична інформатика знаходиться поблизу «крапки біфуркації», то це означає, що відбувається зміна парадигми історичної інформатики. Будемо сподіватись, що це буде вибір на користь дійсно масового проникнення нових професійних інформаційних технологій в історичну науку.

Примітки

¹ Ковальченко И.Д., Тишков В.А. Введение: аграрная эволюция в историко-сравнительной перспективе // Аграрная эволюция в России и США в XIX – начале XX века. – М., 1991. – С. 6-7.

² Владимиров В.Н. Историческая геоинформатика: геоинформационные системы в исторических исследованиях. – Барнаул, 2005. – С. 12.

³ Тези конференції АНС в форматі pdf розміщені в [www {http://www.ahc2005.org/en/new_1/abstracts_ahc_2005}](http://www.ahc2005.org/en/new_1/abstracts_ahc_2005); тези конференції АІК опубліковані в: Информационный бюллетень ассоциации "История и компьютер". – 2006. – № 34: Материалы X конференции ассоциации "История и компьютер". – Москва, 12-14 мая 2006 г.

⁴ Куликов В.А., Михаль Ю.О. Поиск типичных элементов и "размножение" естественной выборки (на основе анализа структуры крестьянской семьи и домохозяйства Харьковской губернии в начале XX в.) // Информационный бюллетень ассоциации "История и компьютер". – 2006. – № 34; Куликов В.А., Михаль Ю.О. Классификация и типологизация исторических данных с использованием самоорганизующихся карт Кохонена (на материалах крестьянских подворных переписей Харьковской губернии нач. XX в.) // <http://www-history.univer.kharkov.ua/lab>

⁵ *Andreev A., Borodkin L. Levandovskii L. Applying Chaos Theory in the Analysis of Social and Economic Processes in Tsarist Russia // Data Modelling, Modelling History. – М., 2000; Андреев А.Ю., Бородкин Л.И., Коновалова А.В., Левандовский М.И. Методы синергетики в изучении динамики курсов акций на Петербургской бирже в 1900-х гг. // Круг идей: Историческая информатика в информационном обществе. – М., 2001; Бородкин Л.И. Теория хаоса в социальных науках: проблемы, достижения и открытия 1990-х годов // Информационный бюллетень АИК. – 2002. – № 29 и др.*

⁶ *История и синергетика: Методология исследования. – М., 2005; История и синергетика: Математическое моделирование социальной динамики. – М., 2005; Коротаев А.В., Малков А.С., Халтурина Д.А. Законы истории. Математическое моделирование исторических макропроцессов. Демография, экономика, войны. – М., 2005; Korotayev A., Malkov A., Khalturina D. Introduction to Social Macrodynamics: Secular Cycles and Millennial Trends. – М., 2006; История и математика: проблемы периодизации исторических макропроцессов. – М., 2006; Турчин П.В. Моделирование социальных и экономических процессов, вызывающих рост и убывание экономического неравенства // Информационный бюллетень АИК. – 2006. – № 34.*

⁷ *Кобринский А.Л. Формула российской государственности (компьютеризованный анализ дебатов Государственной Думы первого созыва). – М., 1999; Кобринский А.Л. Проблемы государственного строительства в Российской Федерации (по материалам стенограмм пленарных заседаний Государственной Думы 1993-1995 гг.). – М., 2001.*

⁸ *Топка Р.В. Контент-анализ: семантический или документалистский? Опыт применения на материале крестьянских наказов от Южноукраинских губерний в I Государственную Думу // Круг идей: историческая информатика в информационном обществе. – М., 2001*

⁹ *Бородкин Л.И., Копылова О.Н., Котлова Т.Н., Луначарский Е.Л., Широков В.И. Разработка и анализ электронных ресурсов по материалам Агентурного отдела Московского охранного отделения (1902-1917 гг.) // Круг идей: алгоритмы и технологии исторической информатики. – М., 2005.*

¹⁰ *Перельман Г. Новые базы данных по котировкам ценных бумаг в конце XIX – начале XX вв. на биржах Лондона, Нью-Йорка, С-Петербурга и Шанхая // Экономическая история. Обзорение. – 2005. – Вып. 11.*

¹¹ См.: *Тихонов В.И.* Организация архивного хранения электронных документов // *Круг идей: алгоритмы и технологии исторической информатики.* – М., 2005;

¹² *Владимиров В.Н.* Историческая геоинформатика: геоинформационные системы в исторических исследованиях. – Барнаул, 2005. – С. 15.

¹³ *Владимиров В.Н., Колдаков Д.В.* Образование населенных пунктов Алтайского края: история во времени и пространстве // *История. Карта. Компьютер.* Барнаул. – 1998; *Владимиров В.Н.* Историческая геоинформатика: геоинформационные системы в исторических исследованиях. – Барнаул, 2005; *Владимиров В.Н.* Геоинформационные технологии в исторических исследованиях // *Новая и новейшая история.* – 2006. – № 3.

¹⁴ *Piotukh N.V.* Spatial Analysys of the Agricultural Activities of Russian Peasants in the second half of the Eighteen century // *Data Modelling, Modelling History.* – М., 2000; *Пиотух Н.В.* Сельское расселение в России во второй половине XVIII в.: сравнительно-региональный анализ // *Круг идей: алгоритмы и технологии исторической информатики.* – М., 2005.

¹⁵ *Подгаецкий В.В.* Города Украины в годы НЕПа: (вариант клиометрического подхода к анализу социальных структур). – Днепропетровск, 1994; *Святец Ю.А.* Проект ГИС для изучения социально-экономических процессов в украинском селе в годы НЕПа // *Информационный бюллетень АИК.* – 2004. – № 32.

¹⁶ *Иванов А.С., Варфоломеев А.Г.* Технология XML как инструмент компьютерного источниковедения (на примере формулярного анализа документов приказного делопроизводства) // *Круг идей: алгоритмы и технологии исторической информатики.* – М., 2005.

¹⁷ *Voonstra O., Breure L., Doorn P.* Past, Present and Future of Historical Information Science. – Amsterdam, 2004. PDF-версія книги представлена у відкритому доступі в Інтернеті {http://www.niwi.knaw.nl/nl/geschiedenis/onderzoek/onderzoeksprojecten/past_present_future_of_historical_information_science/new/}

¹⁸ *Там же.* – С. 20.

¹⁹ *Там же.* – С. 93-94

²⁰ *Бородкин Л.И.* Историческая информатика в точке бифуркации: движение к Historical Information Science // *Круг идей: алгоритмы и технологии исторической информатики.* – М; Барнаул. – 2005. – С. 14.

²¹ Полевой Н. Серфинг, как способ существования направления исторической информатики (простодушные записки) // Информационный бюллетень АИК. – 2006. – № 34. – С. 47.

²² Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. – М., 1986. – С. 56.

Резюме

Куликов В.А. *Новые информационные технологии в исторических исследованиях*

На основе анализа публикаций и тематики докладов на последних конференциях международной ассоциации «History&Computing» и ее региональной ветви – ассоциации «История и компьютер», в статье определяются основные направления использования информационных технологий в современной исторической науке, выясняются практические достижения в этом направлении. Намечены перспективы развития исторической информатики в ближайшие годы.

Куликова А.С.

ЛЕКЦИИ М. М. ЛУНИНА ПО ИСТОРИИ РЕФОРМАЦИИ: К 200-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ

В 2007 году исполняется 200 лет со дня рождения талантливого историка, профессора Харьковского университета Михаила Михайловича Лунина (1807-1844). Он первым среди «всеобщих историков» Российской империи стал рассматривать всемирную историю не как специфический литературный жанр или как хаотическое нагромождение исторических фактов, пригодное разве что для построения глубокомысленных философских конструкций, а как самостоятельную научную и учебную дисциплину. По словам Н.И. Костомарова, М.М. Лунин «был бесспорно одним из лучших преподавателей Всеобщей истории, какие когда-либо являлись в наших университетах»¹. Уже первые работы молодого исследователя привлекли к себе пристальное внимание отечественных и зарубежных ученых. Ученик М.М. Лунина В. Пашков вспоминал: «Когда в ... «Москвитяине» были напечатаны 2 превосходные статьи профессора Лунина «О нраве